

معرفی کتاب

که احتمالاً تا اوائل حکومت قاجاریه نیز در قید حیات بوده است (مثنوی مجلس افروز، ص ۱۱). فضلعلی در هشتاد سالگی، پس از درگذشت فرزندش از فرزندانش خود، گرفتار اندوه می‌شود:

ز دست فلک، خاک کردم به سر

نشستم به سوگ گرامی پسر

نبودم شب و روز بر دیده خواب

روان بود از دیده‌ام خون ناب

و برای تسلا ی خاطر خود، به اشاره ملا محمد

نصرآبادی (از علمای نیمه نخست سده ۱۳ ه.ق.)، به سرودن

مجلس افروز همّت می‌گمارد:

غرض، من به امداد آن مهربان

یکی نامه بگذاشتم در جهان

به نام محمد، رسول انام

علیه الصلوة و علیه السلام

مسمی چو بر «مجلس افروز» شد

به این نامه، تیره شیم روز شد...

مرا کرد امداد در هر سخن

فقیه زمان، سرور انجمن...

فقیه زمان، عارف نیکنام

محمد، سَمی رسول انام

(مجلس افروز، صص ۲۶-۲۸)

کاربرد واژه‌های گفتاری، قافیه‌های آوایی و لغات گویشی

آن روزگار کاشان، استفاده از آیات قرآنی و ضرب الامثال

تازی و پارسی، از جمله مختصات مثنوی مجلس افروز است.

فضلعلی، احوال پیامبر (ص) را به روایت راویان ثقه و معتبر به

نظم کشیده و گاهی به مأخذ مورد استفاده خود، از جمله

بحارالانوار و روضة الواعظین اشاره کرده است. او در کلام

خود، به حماسه سرای طوس، توجه کرده و گاهی رنگ و بوی

برخی از ابیات او چونان ابیات شاهنامه است. (همان، ص

۱۱۳)

تصحیح متن مجلس افروز بر پایه ۲ نسخه خطی

محفوظ در کتابخانه شخصی مصحح (حسن عاطفی) صورت

گرفته است:

۱. نسخه خطی مورخ ۱۲۳۶ ه.ق، با کتابت: محمد

صادق بن محمد باقر قمی.

۲. نسخه خطی بدون تاریخ کتابت و نام کاتب (ظاهراً).

با وجود زحمت مصحح در ارائه متن منقح و مصحح

مجلس افروز، متأسفانه کاستیهایی در آن مشهود است و آن

عدم تعلیقات و نبود توضیحات درباره شخصیت‌های تاریخی.

○ مثنوی مجلس افروز (زندگانی پیامبر اعظم

«ص» قبل از تولد تا ازدواج در ۶۲۰۰ بیت)، سروده

فضلعلی نصرآبادی کاشانی

به تصحیح حسن عاطفی، قم، انتشارات الطیّار، ۳۱۷ ص.

با انحطاط و زوال اندیشه ملی، و نفوذ شدید دین اسلام،

رفته رفته حماسه‌های ملی به حماسه‌های تاریخی و دینی

جای پرداختند و در این دو گونه ادبی، آثار زیادی به وجود

آمدند (ر.ک: حماسه سرایی در ایران، صص ۳۷۷-۳۹۰).

«حماسه‌های دینی»: احمد گلچین معانی نامه آستان قدس،

سال ۴، شماره ۲-۳، بهمن ۱۳۴۴، صص ۱۹۳-۲۰۳. «ذیل

بر حماسه‌های دینی»: همو، همان، دوره ۶، شماره ۴، مهر

۱۳۴۵، صص ۷۶-۷۷. کهن‌ترین حماسه دینی، در زبان

فارسی، علی‌نامه است سروده شاعری از سده پنجم هجری

با نام علی بن طاهر متخلص به ربیع (ر.ک: «حماسه‌ای

شیعی از قرن پنجم»، از علی بن طاهر با تخلص طاهر):

دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی، مجله دانشکده ادبیات و

علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، سال ۳۳، شماره ۳-۴

(پیاپی ۱۳۰-۱۳۱، پاییز-زمستان ۱۳۷۹).

حماسه‌های دینی در دوره صفویه بر اثر نفوذ مذهب

تشیع رواج گرفت و در واقع تکامل این گونه ادبی را باید از

این دوره دانست. در دوره قاجار، سیر حماسه‌پردازی پویاتر

شد و عمده‌ترین حماسه‌های دینی در این دوره شکل

گرفتند.

مجلس افروز منظومه‌ای حماسی در شرح زندگی پیامبر

اسلام (ص) تا ازدواج با خدیجه و پدر و نیای پیامبر (ص).

سراینده این منظومه، ملافضلعلی نصرآبادی کاشانی،

متخلص به فضل، از سراینندگان عصر افشاریه و زندیه است.

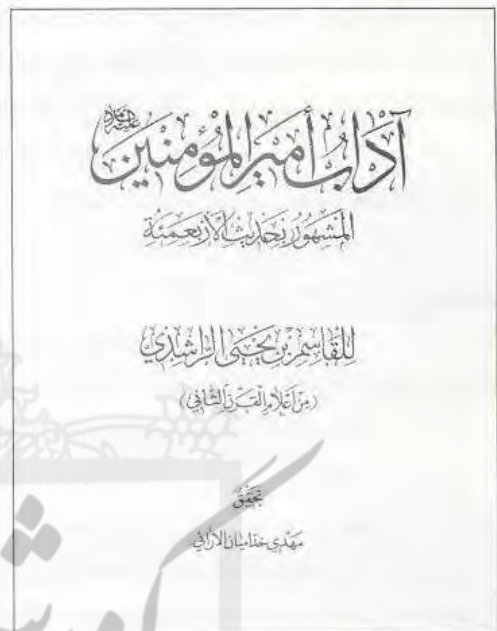

منظومه، و نیز نبود فهرستهای لازمه و بایسته برای آن است. بهتر بود که مصحح در پژوهشنامه خود بر متن، توضیحی نیز درباره سیر حماسه سرایی در روزگار ناظم حماسه ارائه می دادند.

بهروز پارسا

آداب امیرالمؤمنین (المشهور بحديث الاربعمئة)، قاسم بن یحیی الراشدی (من اعلام القرن الثاني).

تحقیق: مهدی خدایان ایرانی، قم، دارالحدیث، ۱۳۸۵ ش؛ ۲۸۸ ص (مقدمه + متن + فهرس).

قاسم بن یحیی راشدی از مؤلفان و روایان شیعی حدیث در قرن دوم است که نجاشی و شیخ طوسی از او یاد کرده و کتابی در باب آداب امیرالمؤمنین به او نسبت داده اند (نک: ص ۲۱ - ۲۲). کتاب آداب امیرالمؤمنین رساله ای است مختصر که ۴۰۰ ادب از آداب را به شکل امر و نهی از زبان امیرمؤمنان (ع) بیان می کند. تقریباً تمام متن این رساله در خصال شیخ صدوق (م ۳۶۱) و تحف العقول ابن شعبه حرّانی (قرن ۴؟) درج شده و احادیثی از آن نیز به شکل پراکنده در دیگر متون کهن حدیثی امامیه آمده است.

با توجه به متن نسبتاً کاملی که در خصال و تحف العقول هست، نمی توان این رساله کهن حدیثی را از میان رفته دانست و از بازسازی آن سخن گفت. بنابراین، تحقیق حاضر، تنها به ویرایش و تقویم نص این متن کهن

می پردازد. محقق محترم احادیث متن را مصدربابی کرده و هم رد پای آن را در استنباطات فقهی (با جستجوی روایات آن در آثار مهم فقهی) جستجو نموده است.

محقق متن در روش تحقیق، از راهنمایی ها و مبانی رجالی و کتابشناسی حدیثی آیه الله سید احمد مددی (از استادان خارج فقه و اصول در حوزه علمیه قم) بهره جسته است. فصل اول مقدمه محقق (ص ۸-۱۲) به اجمال مبانی حدیث شناسی آیه الله مددی را که بر کتابشناسی کهن حدیث شیعه استوار است، به اجمال توضیح می دهد. (البته بدون آنکه به نام نظریه پرداز آن اشاره ای کند!) در فصول دوم، سوم، چهارم و پنجم از مقدمه محقق، به ترتیب به بیان حال قاسم بن یحیی، شرحی پیرامون اثر، تأملی در کتاب و روش تحقیق پرداخته شده است.

محقق در ویراست و تصحیح متن، ۹ نسخه از قدیمیترین نسخه های خطی کتاب خصال را اساس نهاده و آن را با یکدیگر مقابله کرده و سپس اختلاف آنها را با منابع دیگر حدیثی نشان داده است.

در پانوشته های هر صفحه نیز محقق به ترتیب شماره احادیث، برای هر فقره (= حدیث) چهار نوع تعلیقه و حاشیه آورده است: در حاشیه نخست (با عنوان: النسخ) به اختلافات نسخه های کتاب خصال می پردازد؛ در حاشیه دوم مصادر حدیثی بی را که این فقره در آنها آمده یاد می کند؛ در حاشیه سوم نشانی کتابهای فقهی مهم (اعم از متقدم و متأخر) را که در آنها به احادیث کتاب آداب استناد شده می آورد؛ و در حاشیه چهارم نشانی احادیثی را ذکر می کند که هر چند متن آنها متفاوت با احادیث کتاب است، مضمون آنها مؤید احادیث آن است. البته شایان یادآوری است که حاشیه های نوع اول، سوم و چهارم لزوماً در ذیل هر فقره (= حدیث) نیامده اند.

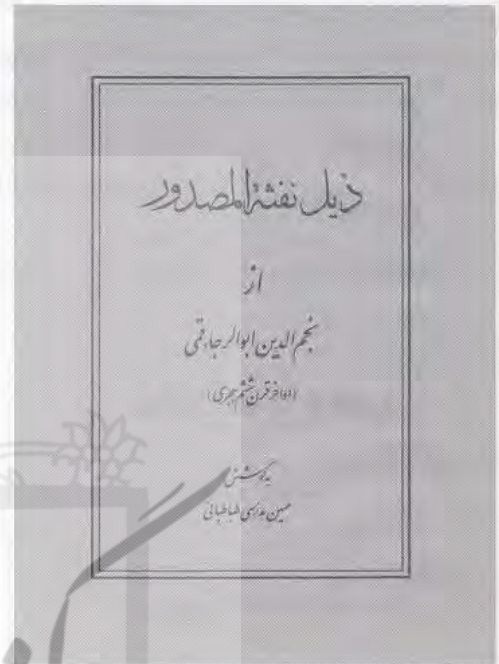
کتاب با فهرست آیات، فهرست موضوعی واژگان و فهرست مصادر و منابع پایان می یابد. این اثر به روشی منظم و منطقی و به دور از حشو و زوائد، مقدمه نویسی، تحقیق، تحشیه و تنظیم شده و باید آن را از نمونه های ارزشمند تحقیق علمی متون کهن حدیثی امامیه به شمار آورد.

در پایان باید به نکته ای اشاره کرد و آن اینکه بر خلاف نظر محقق کتاب (ص ۲۳، پانوشته ۲) که «آداب امیرالمؤمنین» را در نسخه المحاسن به احتمال تصحیف «آداب امیرالمؤمنین» دانسته، ضبط «آداب» در المحاسن در معنای اسم جنس به کار رفته و احتمالاً ضبطی اصیل تر و کهن تر از ضبط «آداب» است، چنانکه شواهدی از متون کهن

می‌شناسیم که لفظ «ادب» در نسخه‌های متأخر به «آداب» تغییر یافته است (نک: محقق‌نامه، ج ۲، مقاله آقای رضا مختاری).

ذیل نفثة المصدور، نجم الدین ابوالرجاء قمی (اواخر قرن ششم هجری)

به کوشش حسین مدرس طباطبایی، نیوجرسی (ایالات متحده)،
مؤسسه انتشاراتی زاگرس، چاپ اول، ۲۰۰۷ م = ۱۳۸۶ ش، ۳۲۴ ص.

نفثة المصدور فی صدور زمان الفتور و فتور زمان الصدور اثری است مهم به فارسی از وزیر شرف‌الدین انوشیروان بن خالد کاشانی (۴۵۹ - ۵۳۳ ق). وزیر شیعه‌مذهب المسترشد بالله عباسی و محمود و مسعود سلجوقی، در شرح وقایع وزرای سلجوقیان که با افسوس بسیار اکنون نسخه‌ای از آن سراغ نداریم، پیداست که این اثر ارجمند مفقود را نباید با نفثة المصدور اثر مشهور شهاب‌الدین محمد نسوی اشتباه گرفت که نزدیک به صد سال بعد نوشته شده و سالها پیش (۱۳۴۳ ش) با تصحیح دقیق مرحوم دکتر امیرحسن یزدگردی به چاپ رسیده است.

نفثة المصدور وزیر شرف‌الدین آن اندازه اعتبار داشته که عماد کاتب اصفهانی در سال ۵۷۹ آن را با افزوده‌هایی چند از فارسی به عربی برگرداند (با عنوان نصره الفتره و عصرة الفطرة) و همین ترجمه عربی است که بنداری اصفهانی (مترجم نامدار شاهنامه به عربی) تلخیصی از آن

فراهم کرده و آن را زبدة النصرة و نخبة العصره نامیده است (کتاب بنداری با ترجمه محمدحسین خلیلی و به عنوان تاریخ سلسله سلجوقی به سال ۱۳۵۶ ش در سلسله انتشارات بنیاد فرهنگ ایران منتشر شده است). نفثة المصدور وزیر شرف‌الدین شامل وقایع و شرح حال وزرای عهد سلجوقی تا سال ۵۲۱ ق بوده است. ذیل نفثة المصدور، که این نوشتار عهده‌دار معرفی اجمالی آن است، کتابی است از نجم‌الدین ابوالرضای قمی (از مستوفیان و مترسلان اواخر قرن ششم) که مؤلف در طی آن به همان شیوه نفثة المصدور شرح حال وزراء و وقایع صدارت آنها را تا اندکی پس از سال ۵۷۵ ق به رشته تحریر درآورده است.

ذیل نفثة المصدور قمی نیز به نوبه خود اثر ادبی - تاریخی نفیسی به شمار می‌رود. این ذیل به نثر فنی قرن ششم نوشته شده است، نثری که نمونه‌ای اعلای آن را در آثاری مانند کلیله و دمنه نصرالله منشی و مرزبان‌نامه سعدالدین وراوینی می‌توان دید.

وراوینی در دیباچه مرزبان‌نامه از نفثة المصدور وزیر شرف‌الدین و ذیل نجم‌الدین ابوالرضا یاد می‌کند و می‌نویسد: «نفثة المصدور ساخته وزیر مرحوم شرف‌الدین نوشروان خالد که ذکر او بدان خلود یافت... و در ایراد سخن ایجازی که از باب اعجازست ظاهر دارد؛ و ذیل همین نفثة المصدور که نجم‌الدین ابوالرضاء] قمی کرد و از منقطع عهد ایشان [= وزرای سلجوقیان] تا آخر عمر خویش هر چه از تقلب احوال اهل روزگار و افاضل و امثال و وزراء و امرا و ملوک و صدور شنیدست و مشاهدت کرده به هر یک اشارتی لطف‌آمیز کند و از ردایل و فضایل ایشان نبذی بازنماید؛ آن را چه توان گفت که شرح خصایص آن ذیل را اگر مذبذبل کنم به امتداد ایام پیوسته گردد، ذیلی به یواقیت نکت و درر امثال مالمال، ذیلی که اطراف آن به آب عذب عبارت شسته و غبار تکلف و تعسف پیرامنش ننشسته» (مرزبان‌نامه، به تصحیح محمد قزوینی، ص ۴-۵).

ابوالرجاء در دیباچه ذیل، علت تصنیف این کتاب را درخواست دوستی عزیز معرفی می‌کند و می‌نویسد که این کتاب را «در ذکر وزرای اصحاب مناصب که بعد از» وزیر شرف‌الدین بوده‌اند نگاشته و «انصوص حکایات را چنان که دیده بود... و شنیده» نقل کرده است (ص ۱۱).

ذیل نفثة المصدور، پس از دیباچه‌ای کوتاه، با شرح وقایع وزرات قوام‌الدین ابوالقاسم در عهد سلطان سنجر آغاز می‌شود و به شرح وقایع وزارت صاحب عزیزالدین پایان می‌پذیرد. این کتاب را باید یکی از منابع مهم و معتبر تاریخ

علاقة مصحح (در سالهای دور) به پیشینه شهر قم و مشاهیر گذشته آن سبب شده بود که وی به تصحیح و ویرایش این متن کهن فارسی اقدام کند (نک: ص ۳). صفحات پایانی کتاب، به فهرستی از اعلام متن (نام‌های اشخاص و امکان) اختصاص یافته است.

سه کتاب پیرامون شاهنامه از فرهنگسرای فردوسی

مؤسسه فرهنگی فرهنگسرای فردوسی، طی سالهای ۸۵ - ۸۶ و به مناسبت جشن‌های سالروز فردوسی (۲۵ اردیبهشت)، سه کتاب پیرامون شاهنامه و فردوسی منتشر کرده است:

○ شاهنامه پژوهی

زیر نظر: دکتر محمدرضا راشد محصل، دفتر نخست، مشهد، دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۸۵ ش؛ ۳۰۰ ص.

دفتر نخست شاهنامه پژوهی، پس از پیشگفتار سرپرست مجموعه (ص ۷ - ۹)، شامل ۲۵ مقاله پیرامون شاهنامه و فردوسی (ص ۱۱ - ۲۸۹) و دو قطعه شعراست. مقاله‌های این کتاب طی فراخوانی از سوی فرهنگسرای فردوسی، زیر نظر دکتر محمدرضا راشد محصل گردآوری، تنظیم و منتشر شده است. ترتیب مقالات بر اساس ترتیب الفبایی نام خانوادگی نویسندگان است. شماری از مقالات این مجموعه

ایران به حساب آورد که از نظر ادبی در میانه نثر ساده قرن پنجم و نثر مصنوع قرن ششم و هفتم جای می‌گیرد.

ذیل نکته نخستین بار به سال ۱۳۶۳ ش به کوشش مرحوم محمدتقی دانش‌پژوه با نام تاریخ الوزراء در تهران به چاپ رسید. چاپ کنونی، متنی است که دکتر سید حسین مدرسی طباطبایی، استاد دانشگاه‌های آکسفورد در انگلستان و کلمبیا در آمریکا، سالها پیش در ایران فراهم آورد و در همان زمان (۱۳۵۶ ش) مقاله‌ای در باب آن منتشر کرد، اما هیچگاه به انتشار متن ویراسته خود توفیق نیافت. اینک پس از سالها دکتر مدرسی متن فراهم‌آورده پیشین خود را به دست ناشری که در صدد چاپ و نشر برخی از آثار گذشته وی بوده، منتشر کرده است. این مطلب را مصحح در مقدمه کوتاه خود (ص ۴) عنوان کرده و در ادامه نوشته که متن حاضر را «سی سال پیش از این فراهم آورده و دیگر هرگز فرصت تجدید نظر در آن را نیافته» و با توجه به عدم «آمادگی و حضور ذهن برای بازخوانی کتاب و... تهیه مقدمه‌ای بر آن... بخشی از همان مقاله قدیم [را] به عنوان مقدمه در آغاز این چاپ» گذاشته است (همان جا). بدین ترتیب در مقدمه مصحح جای مطالب عمده و مهمی مانند مشخصات نسخه اساس (ظاهراً تنها نسخه باقی مانده از کتاب) و روش تصحیح خالی است، که قاعدتاً یک متن انتقادی، تحقیقی نباید از چنین مواردی تهی باشد. نکته قابل اعتنایی که مصحح در مقاله گذشته و مقدمه کنونی خود به آن اشاره کرده، بازآفرینی فارسی ابیات و امثال عربی به دست ابوالرءاء است. چنانکه وی بیت معروف ابوالعلاء معری در وصف شریف مرتضی:

لو جئته لرأیت الناس فی رجلٍ
والدهر فی ساعة والأرض فی دارٍ
را با عبارت «آن کس که به خدمت او رود جمله مردم او را ببند و جمله روزگار آن ساعت و جمله زمین سرای او» به فارسی برگردانده و آن را در ستایش نقیب ری عزالدین یحیی به کار برده است (ص ۷).

پانوشته‌های مصحح در متن کتاب، بخشی شامل ذکر ضبط نسخه اساس (یگانه نسخه باقی مانده از متن) است که مؤلف با تصحیح قیاسی یا مقایسه با منابع دیگر آن را در متن تغییر داده، و بخشی دیگر توضیحاتی است در شرح مقصود مؤلف و برخی اشارات و حواشی تاریخی. در پایان کتاب نیز «چند تعلیقه کوتاه» از مصحح در باب معرفی برخی از رجال دیوانی و ادبی قم که در این کتاب از آنها سخن رفته آمده است (ص ۳۰۵ - ۳۱۲). همچنان که اساساً

بدین قرارند:

نگاهی دیگر به توس (فاطمه جهان پور، ص ۸۹-۹۹)
داستان بیژن و منیژه از زاویه‌ای دیگر (محمدتقی راشد
محصل، ص ۱۰۷-۱۱۶)، فریدون و جادو (وحید رویانی، ص
۱۲۹-۱۴۰)، درآمدی بر منابع واژگانی شاهنامه و معرفی
گنج‌نامه (ابوالقاسم رادفر، ص ۱۴۰-۱۵۱)، چشمه سبز توس
(مهدی سیدی، ص ۱۶۹-۱۷۶)، شاهنامه‌سرایی در ادبیات
کردی (نادر کریمیان سردشتی، ص ۱۸۳-۱۹۷)، ویرایش نو
در شاهکار کهن (میر جلال‌الدین کزازی، ص ۱۹۹-۲۰۷)،
فریدون اژدرکش از ایران مزدایی تا ایران اسلامی (فاطمه
مدرسی، ص ۲۱۷-۲۳۵)، بررسی ریشه شناختی واژه
«دستان» و کاربردهای آن (مهشید میرفخرایی، ص ۲۴۷-
۲۵۴)، درباره چند نام عربی در شاهنامه: ضحاک، مرداس،
جندل، سرو (اکبر نحوی، ص ۲۵۵-۲۶۵)، سراپرده زد بر لب
رودبار (مهدی نوریان، ص ۲۸۱-۲۸۷)،
شیوه ارجاع مقاله‌های این مجموعه، علمی و یکدست
است. کتاب‌آرایی و طراحی متن کتاب، خالی از برخی
اشکالات نیست.

○ شاهنامه پژوهی

شاهنامه پژوهی

دفتر دوم

زیر نظر:

دکتر محمد رضا راشد محصل

تشریح

آهنگ قلم

بهار ۱۳۸۶

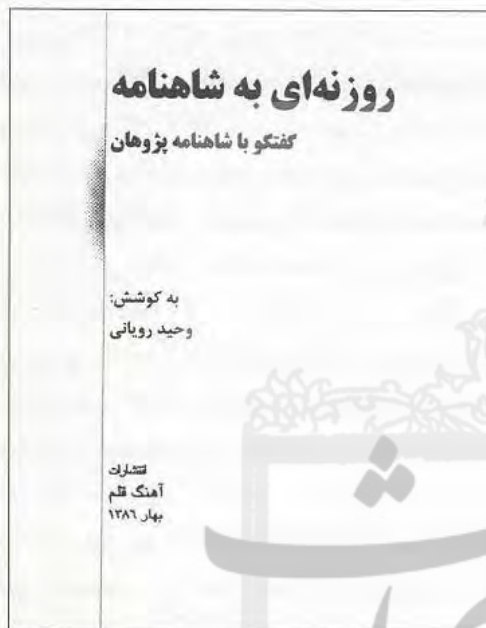
زیر نظر: دکتر محمد رضا راشد محصل، دفتر دوم، مشهد، آهنگ
قلم، ۱۳۸۶ ش؛ ۲۰۴ ص.

این اثر، جلد دوم مجموعه پیشین است که به همان
سبک و سیاق تنظیم و تدوین شده است. در این جلد، پس

از پیشگفتار دبیر مجموعه (ص ۹-۱۱)، ۱۴ مقاله درباره
شاهنامه و برخی مسائل پیرامونی آن درج گردیده است. دو
نوشتار زیر از جمله مقاله‌های این مجموعه‌اند:

بررسی تطبیقی شخصیت آشیل، اسفندیار و رستم -
هکتور در ایلید و شاهنامه (ابوالقاسم اسماعیل پور، ص ۴۳-
۵۴)، ملاحظاتی درباره برخی از ابیات پادشاهی بهرام گور در
شاهنامه (محمود امیدسالار، ص ۶۵-۸۲).

○ روزه‌ای به شاهنامه (گفتگو با شاهنامه پژوهان)

به کوشش:
وحید رویانی

تشریح
آهنگ قلم
بهار ۱۳۸۶

به کوشش: وحید رویانی، مشهد، آهنگ قلم، ۱۳۸۶ ش؛ ۱۶۰ ص +
۸ ص تصاویر.

روز ۲۵ اردیبهشت ماه، از سال ۱۳۷۷ شمسی، بنا به
پیشنهاد دکتر محمدجعفر یاحقی (استاد زبان و ادبیات
فارسی دانشگاه فردوسی مشهد) و تصویب شورای فرهنگ
عمومی کشور، به عنوان یادروز ملی ابوالقاسم فردوسی
(سراینده بلندپایه شاهنامه) نامگذاری شده است. از آن
هنگام، همه ساله در این روز مراسمی بدین مناسبت در
کشور برگزار می‌شود.

کتاب حاضر، مجموعه‌ای است از مصاحبه‌هایی کوتاه
که آقای وحید رویانی، همکار قطب علمی فردوسی‌شناسی
و ادبیات خراسان (به مدیریت دکتر محمدجعفر یاحقی)، با
شاهنامه‌شناسان و برخی علاقه‌مندان به شاهنامه در طی
همایش سال ۱۳۸۵ در مشهد انجام داده و پس از افزودن

گزارش میراث

دوره دوم، سال اول، شماره ۱۰ و ۱۱، تیر و مرداد ۱۳۸۶

تدوینگر مجموعه آمده است. فهرستی از اعلام و تصاویری چند از همایش بزرگداشت فردوسی در سال ۱۳۸۵ ش پایان بخش کتاب است.

شیراز در روزگار حافظ (شکوه‌مندی شهر ایرانی در قرون وسطی)

جان لیمبرت، ترجمه همایون صنعتی‌زاده، شیراز، مؤسسه فرهنگی و پژوهشی دانشنامه فارس، چاپ اول، ۱۳۸۶ ش؛ ۲۲۵ ص.

تحلیل احوال و آثار شخصیت‌ها و مکاتب علمی و ادبی در بستر تاریخی روزگار آنها، از ویژگی‌های تحقیقات شرق‌شناسی است که تحت تأثیر پژوهش‌های مستشرقان، اندک اندک در میان دانشمندان ایرانی (و مسلمان) نیز رواج یافته است.

کتاب شیراز در روزگار حافظ از همین منظر است که به گزارش و تحلیل شیراز روزگار حافظ می‌پردازد. از این روست که مؤلف، این کتاب را «چشم‌اندازی... بر زمینه غزلیات حافظ» معرفی می‌کند، چرا که «غزل‌های حافظ را بخشی از زندگی غنی و پر طراوت [شیراز در] سده هشتم» می‌داند (ص ۹). کتاب پس از پیشگفتار مؤلف (که مترجم بخش‌هایی از آن را زاید دانسته و حذف کرده، نک: ص ۱۰، پی‌نوشت ۱) متشکل از دو بخش و هفت فصل است.

مؤلف در سه فصل بخش اول (با عنوان «تاریخ شیراز از بنیادگذاری تا استیلای تیمورلنگ») از پیشینه تاریخی شیراز از آغاز تا هجوم مغول، و حاکمان شیراز پس از

بعضی مصاحبه‌ها یا برخی افراد دیگر (که مجموعاً بر ۲۵ تن بالغ می‌شوند). اینک در شکل یک کتاب به چاپ رسیده است. هر مصاحبه معمولاً چهار تا شش صفحه از اثر را در بر گرفته و مشتمل بر هشت تا هجده پرسش در باب زندگی‌نامه مصاحبه‌شونده، نحوه آشنایی وی با شاهنامه، کوشش‌ها و پژوهش‌های او در این زمینه، و پاسخ‌های وی به آنهاست. مصاحبه‌ها به ترتیب الفبایی نام خانوادگی مصاحبه‌شوندگان مرتب شده است. نام برخی از مصاحبه‌شونده‌ها و عناوین گفتگوی آنان، چنین است:

محمدعلی اسلامی ندوشن (شاهنامه و فرهنگ ایرانی، ص ۲۱ - ۲۶). محمود امیدسالار (سنت تصحیح ایرانی، ص ۲۷ - ۳۶). اکبر ایرانی (میراث مکتوب و فردوسی، ص ۳۷ - ۴۰). باقر پرهام (شاهنامه و روح شهریار، ص ۴۳ - ۴۴). عزیزالله جوینی (ص ۴۵ - ۴۸). مصطفی جیحونی (منطق ریاضی در تصحیح شاهنامه، ص ۵۹ - ۶۶). ابوالفضل خطیبی (شاهنامه نقطه عطفی در زندگی من، ص ۶۷ - ۷۰). محمد دبیرسیاقی (دفاع از هویت ایرانی، ص ۷۱ - ۷۸). منصور رستگار فسایی (فردوسی و ناخودآگاه جمعی ایرانی، ص ۸۷ - ۹۰). میرجلال‌الدین کزازی (فسون فسانه‌رنگ شاهنامه، ص ۱۲۱ - ۱۲۴) و محمد نوری عثمانوف (سرگذشت شاهنامه چاپ مسکو، ص ۱۲۹ - ۱۳۴).

در میان این مصاحبه‌ها، گفتگوهای محمود امیدسالار، مصطفی جیحونی و جلال خالقی مطلق در بردارنده نکته‌هایی در خور توجه یا قابل بحث در باب مسائل نظری تصحیح متون (با تأکید بر تصحیح شاهنامه) است. امیدسالار در گفتگوی خود بر ترجیح «یا دست کم جواز تصحیح التقاطی متن تکیه می‌کند و آن را از مشخصه‌های مکتب تصحیح ایرانی می‌داند. جیحونی تصحیح خود از شاهنامه را مبتنی بر شناخت ویژگی‌های بیان فردوسی و تصحیح ابیات مورد مناقشه بر پایه ویژگی‌های مسلم و مورد اتفاق در همه نسخه‌ها معرفی می‌کند و از این شیوه با عنوان «منطق ریاضی در تصحیح [متن]» نام می‌برد. خالقی مطلق نیز از شیوه ثبت نسخه بدل‌ها در متن ویراسته خود (با عنوان «سیستم مثبت») در ثبت نسخه بدل‌ها (و نسخه‌شناسی تطبیقی برای گزینش نسخ مبنای تصحیح سخن می‌گوید.

در آغاز کتاب، مقدمه‌هایی از مدیر کل فرهنگ و ارشاد اسلامی خراسان رضوی، مدیر قطب علمی فردوسی‌شناسی و ادبیات خراسان (محمدجعفر یاحقی)، و

Catalogue of Arabic Manuscripts in
the Library of the Institute of
Ismaili Studies - Volume two; Adam
Gacek, Islamic publications london 1985.

فهرست مخطوطات عربی در کتابخانه مؤسسه
مطالعات اسماعیلی

مجلد دوم نوشته آدام گسک، انتشارات اسلامی لندن ۱۹۸۵-۲۵۴ ص.

این فهرست دومین و آخرین مجله فهرست مخطوطات عربی در کتابخانه مؤسسه مطالعات اسماعیلی است که به توصیف بیش از ۲۵۵ نسخه خطی می‌پردازد که موضوعات مختلفی از علوم قرآنی تا کیمیا را در بر می‌گیرد. عمده‌ترین بخش این نسخه‌ها مربوط به مذهب تشیع است. شیوه فهرست‌نویسی در این مجلد مطابق مجلد نخست است و در این مجلد فهرست‌نویس خصوصیات عمده نسخه‌شناسی و خط‌شناسی، جلد و کاغذشناسی نسخه‌های این مجموعه را شرح کرده است. در لابه‌لای اوراق کتاب بیش از ۹۰ تصویر از اوراق نسخه‌ها بدست داده شده است که ۵ تصویر از آنها رنگی است و نمونه‌های از اوراق نسخه‌هایی است که از حیث خط و تذهیب چشمگیرند.

نسخه‌ها عمدتاً متعلق به سده‌های دهم یازدهم و دوازدهم و کهن‌ترین آنها از سده هشتم و نسخه‌ای است از الاحتجاج علی اهل اللجاج نوشته ابومنصور احمد بن علی الطبری.

فهرست‌نویس کوشیده تا تصاویر ارائه شده از نسخه‌ها غالباً از ترقیمه‌ها باشد و زمان مقابله هر نسخه و نشان بلاغ، همه جا تصویری از آن به دست داده شده که این بسیار بر فواید کتاب افزوده است.

فهرست نسخه‌های خطی و اسناد کتابخانه
مجتهدالزمان بیدگلی (بیدگل - ایران)

سید صادق حسینی اشکوری، قم، نشر مجمع ذخائر اسلامی
۱۳۸۵ ش؛ ۲۷۰ ص.

این فهرست در بخش نخست به توصیف ۴۳ نسخه خطی از کتابخانه مجتهدالزمان بیدگلی (۱۳۱۰ - ۱۲۵۰) می‌پردازد که گاه در لابه‌لای توصیف تصاویری از اوراق نسخه‌ها نیز نموده شده است. نسخه غالباً از سده‌های دوازدهم و سیزدهم و چهاردهم است و موضوعات آن بیشتر

حکومت مغولان سخن می‌گوید. در چهار فصل بخش دوم (که «شهر گل و بلبل» نام گرفته) مؤلف از بناهای فرهنگی و اجتماعی شیراز در قرن هشتم (مانند مساجد، مدارس، بازارها و بیمارستان‌ها)، مساحت و جمعیت شهر، ساختار اداره شهر، مراکز قدرت محلی و خاندان‌های مهم، زندگی اجتماعی، گرایش‌های عقیدتی و باورهای کلی مردم شهر در آن دوره بحث می‌کند.

در پایان هر فصل، نتیجه‌گیری کوتاهی از مطالب همان فصل آمده است. کتاب پیوستی با نام «خاندان‌های معروف شیراز» نیز به همراه دارد. همگی پی نوشت‌های متن، به ترتیب فصول در پایان کتاب درج شده است. مؤلف فهرستی از منابع اصلی عربی و فارسی کتاب در پایان به دست داده و در ذیل هر منبع توضیحی کوتاه و مفید (در حد یکی - دو سطر) پیرامون اثر یا مؤلف آن آورده است. کتاب با نمایه‌ای از نام اشخاص و مکان‌ها پایان می‌یابد. کتاب همراه با برخی جدول‌ها و نمودارهاست. همچنین تصاویر ارزشمندی از آثار تاریخی، هرچند اندک، در کتاب گنجانده شده که متأسفانه هیچ توضیحی به همراه ندارد و خواننده نمی‌تواند دریابد که این تصاویر از کجاست و مربوط به چیست.

کتاب زبانی روان و تدوینی نیکو دارد و لیمبرت توانسته با استفاده بهینه از منابع گوناگون قدیم و جدید و تلفیق اطلاعات آنها، اثری دلپذیر و خواندنی و در عین حال دقیق و مستند فراهم آورد. مؤلف در مقدمه خود می‌نویسد که در این کتاب جغرافیای شهری و تشکیلات اداری شیراز دوره حافظ را بازسازی کرده و آگاهی‌های لازم برای این بازسازی را در اثنای اقامت چهارساله در شیراز گردآوری نموده است. بدین منظور، او در کوچه پس کوچه‌های بخش قدیمی شهر به جستجو پرداخته و با مردمانی که محله‌های قدیمی شهر را به خاطر داشتند گفتگو کرده است (ص ۱۰).

متأسفانه کتاب هیچ مقدمه‌ای از مترجم ندارد تا در طی آن بتوان به اطلاعاتی پیرامون مؤلف و کتاب او دست یافت. در شناسنامه کتاب نیز هیچ اشاره‌ای به مشخصات متن اصلی نشده است. با توجه به فهرست منابع مؤلف که در آن از لغت‌نامه دهخدا (ویراست دوم، منتشرشده در سال ۱۳۸۳ ش) یاد شده، نباید زمان زیادی از تألیف و انتشار متن اصلی کتاب گذشته باشد. بنابر آنچه در شناسنامه کتاب آمده، این اثر با اجازه مخصوص مؤلف به فارسی برگردانده شده است.

م.ع.ح

مدینه تا کربلا و وقایع آن را در بر دارد. مصححان در مقدمه خویش بر این کتاب از دو چاپ سنگی این کتاب به تاریخ ۱۲۶۴ هـ و ۱۲۷۸ یاد کرده‌اند و نیز از ۱۵ نسخه خطی این دیوان در کتابخانه‌های مجلس و دانشگاه تهران و آستان قدس و مسجد اعظم قم و کتابخانه مرعشی و کتابخانه ملی تبریز اما در تصحیح از سه نسخه سود برده‌اند که یکی نسخه چاپ سنگی تبریز است به سال ۱۲۸۷ و اساس این چاپ است و دیگر نسخه متعلق به سید عبدالطیف خوئی و سه دیگر نسخه مسجد اعظم قم به شماره (۱۸۰۲) اگرچه در نسخه‌هایی که یاد کرده‌اند نسخه به دست خط مؤلف نیز وجود داشته است.

دانشنامه زبان و ادبیات فارسی ازبکستان (قرن بیستم تاکنون)

گروه نویسندگان، به سرپرستی دکتر عباسعلی وفائی، تهران، انتشارات بین المللی الهدی، ۱۳۸۵ش؛ ص ۶۲۷.

دانشنامه زبان و ادبیات فارسی ازبکستان

(قرن بیستم تاکنون)

گروه نویسندگان
به سرپرستی دکتر عباسعلی وفائی

رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران
ازبکستان - تاشکند

این کتاب به همت رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران در تاشکند ازبکستان تهیه شده است و بر آن است تا اطلاعاتی بیش از آنچه در دانشنامه ادبیات فارسی (جلد اول «ادبیات آسیای میانه» تهران، ۱۳۸۰) در باب ادیبان و دانشمندان ازبک وجود دارد عرضه کند و مؤلفان مقالات این دانشنامه کوشیده‌اند تا علاوه بر زندگی و آثار چهره‌های برجسته ادبی، شاعران و دانشمندان و نویسندگان عرصه زبان و ادبیات فارسی و نیز وضعیت ادبی ازبکستان، به صورت مجمل و مختصر از نویسندگان و ادیبانی که مدتی را در خاک

درباره فقه و حدیث و دیگر علوم حوزوی و مرتبط با مذهب تشیع است. در بخش دوم کتاب تصویر ۳۸۹ قطعه سند تاریخی آورده شده است که قدیم‌ترین آنها متعلق به سال ۱۲۲۴ هجری قمری است و جدیدترین آنها متعلق به سال ۱۳۹۷ هجری قمری است. با این حال بیشترین اسناد متعلق به سال ۱۳۱۶ هجری قمری است. موضوعات عمده این اسناد اجاره نامه و صلح نامه است و در مرتبه‌های بعد بیع نامه و دین نامه، استفتائات، رهن نامه عریضه، سند مالکیت، صورت حساب، وقف نامه، وکالت نامه، هبه نامه، و یک سند نیز شرح حال است. کتاب با فهرس مختلفی پایان می‌یابد که از بدایع آن آوردن فهرست کاتبان نسخ و فهرست سجع مهرهای حک شده در نسخه‌هاست.

مقتل منظوم کربلا (دیوان فنا)

سروده میرزا عبدالرسول زنوزی خوبی متخلص به فنا تحقیق و تصحیح: علی صدراپی خوبی، علی افراسیابی نهانودی، قم، نورالسجاده، ۱۳۸۵ش؛ ص ۳۳۶.

میرزا عبدالرسول فرزند میرزا محمدحسن زنوزی خوئی (م ۱۲۶۹ هـ) از شاگردان ملا علی نوری و میرزا باقر نواب و نیز شیخ احمد بحرینی صاحب تألیفاتی چون شرح اصول کافی و حاشیه قوانین الاصول و جز آن است که در میان آثار خویش دیوان غزلیات و قصاید و دیوان مراثی و هزار بندی به فارسی نیز دارد که مبین فعالیت ادبی اوست. دیوان مراثی او که در این چاپ مقتل منظوم کربلا نامیده شده است مشتمل بر ۵۹۹ بند و ملحقات و رباعیات است که از ابتدای حرکت و هجرت اباعبدالله الحسین (ع) از

ازبکستان بسر برده‌اند نیز سخن به میان آورند همچنان که در این دانشنامه دربارهٔ محافل ادبی تذکره‌ها، نشریه‌ها، مراکز و بنیادها و جنگ‌ها و گزیده‌های شعر فارسی نیز سخن رفته است.

علاوه بر این در پایان برخی مداخل، نمونه‌ای از آثار به دست داده شده و گاه برخی از آنها تحلیل و بررسی نیز شده است و در پایان کتاب نیز فهرستی از منابع که به زبان فارسی، ازبکی و روسی به چاپ رسیده است، معرفی شده است.

فهرست توصیفی مقالات جشن نامه‌ها و یادنامه‌ها

تألیف و تدوین محمد گلبن و احمد شکیب آذر، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۸۵ ش؛ ج ۳؛ ص ۱۶۷۸.

فهرست توصیفی مقالات جشن نامه‌ها ابتکار مغتنمی است که این امکان را فراهم می‌آورد تا یافتن مقالات عرضه‌شده در جشن نامه‌ها و یادنامه‌ها هرچه سهل تر گردد و از آنجا که مقالات گردآمده در هر یک از این جشن نامه‌ها عمدتاً از صاحبانمان و صاحب نظران است و هر یک اهمیت ویژه دارد، چنین فهرستی می‌تواند محققان را در شناسایی مقالات مورد نظر خود در حوزه‌های مختلف علوم و فنون بکار آید. مزیت دیگری که بر این فهرست مترتب است آگاهی از جشن نامه‌هایی است که تاکنون منتشر شده است که تا آنجا که مدونان این فهرست استقصا کرده‌اند نخستین آنها به مناسبت بزرگداشت علامه محمد قزوینی، دکتر ا. ث میلسپو، فرانک هایس گر و کلنل دانیل ویلیام مک کرمک به همت مدیر مجله علوم اقتصادی به صورت ضمیمه یکی از شماره‌های سال دوم نشریه خود منتشر شده است.

شیوه تدوین این فهرست عمدتاً به همان نحوهٔ معهود فهرست مقالات فارسی استاد ایرج افشار است که بنابر نوع کار مختصر تفاوت‌هایی دارد به هر روی مقالات بنابر موضوعات مختلفی تقسیم شده سپس ذیل هر موضوع تقسیم بندی‌های جزئی‌تر وجود دارد تا کار مراجع سهل باشد و در پایان مجلد سوم فهرست منابع و مأخذ و نیز نمایه عام آمده است.

مهدی علیانی مقدم

ایران و عثمانی در آستانهٔ قرن بیستم

رحیم رئیس نیا، تهران، نشر مینا، ۱۳۸۵ ش؛ ج ۲.

بررسی تاریخ علم و فرهنگ، بدون اطلاع از تاریخچهٔ روابط سیاسی و اقتصادی، با نقص مواجه خواهد شد. این موضوع

بخصوص در یکی دو سدهٔ اخیر - و بخصوص ایران در آستانهٔ مشروطه - بسیار ضرورت دارد؛ ضمن اینکه آگاهی از وقایع و دسترسی ما به اسناد و مدارک این دوره نسبت به دوره‌های پیشین بیشتر است.

در مورد مشروطه ایران، ارتباط مخالفان سلطنت با جریان‌های سیاسی کشورهای دیگر - بخصوص عثمانی - و زمینه سازی‌های فکری گذار از سلطنت به مشروطه، بسیار حائز اهمیت است. همینطور، تأثیر جریان‌های داخل ایران بر کشورهای دیگر و الگوبرداری‌هایی که انقلابات، از یکدیگر دارند، نکتهٔ جالب توجه دیگر، ارتباط تنگاتنگ ادبیات مشروطه (به عنوان آخرین میراث مکتوب فارسی) با شخصیت‌های سیاسی آن روزگار است.

کتاب ایران و عثمانی در آستانهٔ قرن بیستم پژوهشی است دربارهٔ این موضوع و چنانکه از نامش پیداست، به شرایط هر دو کشور ایران و عثمانی در آستانهٔ ورود به قرن گذشتهٔ میلادی می‌پردازد.

نسخه پژوهی (دفتر سوم)

به کوشش ابوالفضل حافظیان بابلی، تهران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۵ ش.

صرف نظر از تعدادی کتابخانه‌های بزرگ در کشور، باقی مجموعه‌هایی که در آنها نسخهٔ خطی نگهداری می‌شود چندان بزرگ نیستند. طبعاً فهرست نگاری و بخصوص انتشار فهرست چنین مجموعه‌هایی با دشواری‌هایی روبرو است که مهم‌ترین آنها، کوچکی حجم این فهرس و عدم امکان انتشار آنها به صورت یک کتاب مستقل است؛ به همین دلیل تا سال‌ها خبر چندانی از موجودی این مجموعه‌ها در دست نبود و تنها گاه گاهی برخی از نسخه‌های این مجموعه‌ها به صورت متفرق در مجله‌ای یا مجموعه‌ای منتشر می‌شد.

با توجه به این نقیصه، کار ایجاد مجموعه‌ای اختصاصی برای انتشار فهرست مجموعه‌های کوچک، در سال ۱۳۴۰ خورشیدی و با انتشار اولین شماره از مجموعهٔ نشریهٔ نسخه‌های خطی (وابسته به کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران) آغاز شد و تا سال‌ها، تنها مجموعهٔ پایداری بود که به موارد فوق‌الذکر می‌پرداخت، اما متأسفانه انتشار این مجموعه نیز پس از انتشار جلد یازدهم و دوازدهم، در سال ۱۳۶۲ متوقف ماند.

پس از آن مجموعه‌ای را سراغ نداریم که توانسته باشد این کار را دنبال کند و انتشار اینگونه فهرس به صورت گهگاهی و در برخی نشریات دنبال شد. در این میان، تنها مجموعه‌ای که توانست تا حدودی این کار را به صورت مرتب انجام دهد،

نوشته، چکیده‌ای از اهداف، محتوا و روش تدوین این دانشنامه منتشر شده است.

از دیگر مطالب این دفتر می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد: چند نسخه خطی از مدرسه ولی عصر خوانسار (از زنده یاد سید عبدالعزیز طباطبایی و بازنویسی سید جعفر حسینی اشکوری)؛ کتابشناسی خوابگزاری؛ نسخه‌های خطی چند مجموعه شخصی در لاهور پاکستان (از دکتر عارف نوشاهی)؛ از لایه‌لای نسخه‌ها (از ابوالفضل حافظیان بابلی) و التعلیقات علی الذریعة الی تصانیف الشیعة (از سید محمدرضا حسینی جلالی).

گردآوری و تنظیم مطالب نسخه‌پژوهی توسط آقای ابوالفضل حافظیان بابلی انجام می‌شود که از فهرست نگاران شناخته‌شده کشور محسوب می‌شوند و پیش از این (در سال ۱۳۷۶ خورشیدی) فهرست نسخه‌های خطی مدرسه خاتم‌الانبیاء (صدر) بابل که توسط ایشان با همکاری علی صدراپی خوئی و محمود طیار مراغی تدوین شده، توسط مرکز پژوهشی میراث مکتوب منتشر شده است.

پی‌نوشت:

* این مجموعه به کوشش احمدرضا رحیمی ریسه تدوین شده است. کتاب مذکور ترجمه‌ای است با افزوده‌هایی جدید از اطلاعات موجود از بخش ایران کتاب بررسی جهانی دستنویس‌های اسلامی که در سال ۱۹۹۲ م توسط دکتر هادی شریفی منتشر شده بود.

الفوائد الرضویه فی احوال علما المذهب الجعفریه (سرگذشت عالمان شیعه)

حاج شیخ عباس قمی، تصحیح ناصر باقری بید هندی، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۵ ش.

کتاب فوائد الرضویه به زبان فارسی و در شرح احوال و زندگی ۱۲۰۰ تن از بزرگان شیعه است. وی احوال شخصیتها را بر اساس حروف الفبا مرتب کرده است.

در شرح حال افراد و شخصیتها علاوه بر تاریخ تولد، وفات، تالیفات هر شخصیت، برخی مطالب تاریخی و داستانهایی آموزنده و حکایتهای شیرینی نیز از زندگی آنان بیان کرده‌اند. لازم به ذکر است که این کتاب با تحقیق عبدالرحیم عقیقی بخشایشی نیز در سال ۱۳۸۵ به چاپ رسیده است.

ILLUSTRATED HISTORY Islamic World,
edited by: Francis Robinson, Fourth Printed,
Cambridge University Press, China, 2005.

تاریخ مصور جهان اسلام، کتابی تخصصی است به زبان

مجموعه میراث اسلامی ایران بود که البته به صورت انحصاری به انتشار فهرست نسخه‌ها اختصاص نداشت و آن هم پس از انتشار ده جلد، متوقف ماند. لازم به ذکر است که مجموعه اخیر الذکر از سال ۱۳۷۳ تا ۱۳۷۸ خورشیدی توسط کتابخانه بزرگ حضرت آیت الله مرعشی نجفی در قم انتشار یافته است. به نظر می‌رسد تنها مجموعه‌ای که پس از نشریه نسخه‌های خطی توانسته است عملکردی مانند آن داشته باشد، مجموعه نسخه پژوهی است که دفتر یکم آن در سال ۱۳۸۳ خورشیدی منتشر شده است و تاکنون (سال ۱۳۸۶) شاهد انتشار سه دفتر از این مجموعه بوده‌ایم.

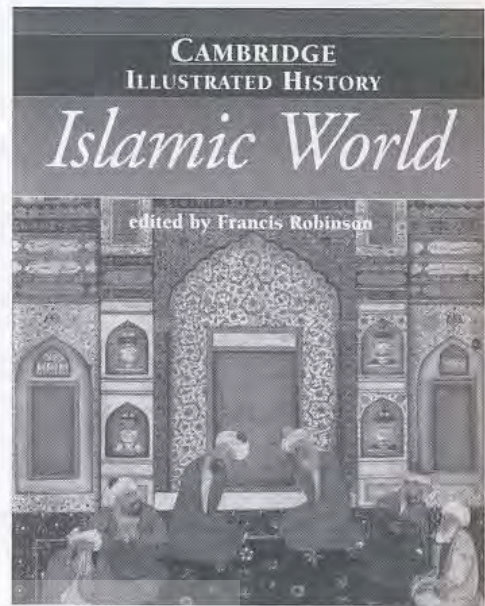
در دفترهایی که تاکنون منتشر شده است، به مباحث گوناگون مرتبط با نسخه‌های خطی پرداخته شده؛ ضمن اینکه بخشی در آن موجود است با عنوان «تصحیح رساله‌های خطی» که به چاپ رساله‌های کوچک با موضوع آزاد ولی تأکید بیشتر بر مباحث مرتبط اختصاص دارد.

مهم‌ترین مجموعه فهرست شده ایران در این دفتر، «فهرست مجموعه‌های خطی کتابخانه علامه طباطبایی دانشگاه شیراز» است که توسط محمد برکت فراهم شده. گفتنی است که کتابخانه علامه طباطبایی در حال حاضر، بیش از ۱۸۰۰ دستنویس را در خود جای داده که تمامی نسخه‌های آن توسط آقای برکت فهرست شده است. دو بخش از این فهرست در دو دفتر پیشین نسخه پژوهی منتشر شده بود و اینک، بخش سوم و پایانی آن، در دفتر سوم به چاپ رسیده است.

از جمله اطلاعات سودمندی که در این دفتر نسخه پژوهی آمده، مطلبی است با عنوان «تویافته‌های گنجینه‌های دستنویس‌های اسلامی در ایران» که در واقع تکمله‌ای است بر کتاب گنجینه‌های دستنویس‌های اسلامی در ایران که در سال ۱۳۷۹ خورشیدی توسط مؤسسه نشر فهرستگان منتشر شده و به معرفی مجموعه‌های نگاه دارنده نسخه‌های خطی که تا آن زمان شناسایی شده بود پرداخته است* و اینک با مقاله حاضر، آخرین اطلاعات موجود از این مجموعه‌ها منتشر شده است. نوشته مورد گفتگو، توسط آقایان ابوالفضل حافظیان بابلی و سید محمد حسین حکیم فراهم آمده است.

از دیگر مطالب مهم این دفتر، انتشار «چکیده طرح تدوین کتابشناسی بزرگ شیعه، با مدیریت آقای رضا مختاری آغاز شده است. گردانندگان این طرح در صدد هستند تا ان‌شاءالله دانشنامه‌ای تفصیلی از آثار تألیفی شیعه را از آغاز تا پایان سال ۱۴۰۰ هجری قمری تدوین کرده و منتشر سازند. در این

انگلیسی، که با هدف قابل فهم کردن عالم اسلام برای خواننده غربی نوشته شده است. سرویراستار این مجموعه فرانس رابینسن، استاد دانشگاه لندن در رشته تاریخ آسیای جنوبی است. کتاب برای نخستین بار در سال ۱۹۹۶ از سوی انتشارات دانشگاه کمبریج منتشر شده و تاکنون چهاربار تجدید چاپ گردیده است. این اثر دارای مقدمه، دو بخش اصلی که هر یک شامل چهار جستار است، نتیجه‌گیری و یک کتابشناسی در پایان می‌باشد. بیشتر برگه‌های کتاب به تصاویر و نقاشی‌ها و مینیاتورهایی آراسته است که خواننده را در دریافت بهتر مطالب یاری می‌رساند.

مقدمه کتاب کاوشی است در مشکلات و مسائل موجود در مسیر تفاهم میان جهان اسلام و غرب. چهار گفتار نخستین روایت اجمالی تاریخ اسلام را از آغاز تا قرن بیستم دربردارد و ویژگی‌های بنیادین تمدن اسلامی را در دوران خلفای اموی، عباسی و عثمانی، امپراتوری مغول و شاهنشاهی صفویه بررسی می‌کند. همچنین چالشها و دگردیسی‌های جهان اسلام را در برابر شکوفایی و گسترش تمدن غربی مورد پژوهش قرار می‌دهد. چهار گفتار سپسین، تحقیقی در موضوعاتی عمده و اساسی مانند: شالوده‌های اقتصادی، قوانین و سازمان‌های اجتماعی، دانش و بیان هنری در عالم اسلام است.

این کتاب در بخش نتیجه‌گیری مسائل کنونی سرزمینهای اسلامی را ارزیابی و برآورد می‌کند. نویسنده هر یک از گفتارها، پژوهشگری صاحب نظر در حیطه کاری خود است. در قسمت کتاب‌شناسی برخی از کتابهای مرتبط با موضوعات مطرح در هر فصل به شیوه‌ای موجز معرفی شده، تأکید مؤلف بیشتر بر منابع متأخر و انگلیسی بوده و چندان

توجهی به منابع کهن عربی یا فارسی نداشته است.

بخش نخست کتاب حاوی گفتارهای ذیل است:

(۱) «پیدایش اسلام در جهان» (ص ۲ - ۳۱) از پاتریش کرون استاد دانشگاه کمبریج، در این گفتار از اعراب پیش از اسلام، پیدایش آیین اسلام، خلافت اموی و عباسی، پیدایش فرق اسلامی، شعوبیه و امویان اندلس سخن رفته؛ همچنین نکته‌ای جالب درباره ساختار احادیث نبوی و علم حدیث با نقل نمونه‌ای از سخنان پیامبر (ص) مطرح گردیده است.

(۲) «پیدایش نظام عالم اسلام در میان سالهای ۱۰۰۰ تا ۱۵۰۰ میلادی» (ص ۳۲ - ۶۱) اثر رابرت اروین استاد دانشگاه سنت اندروس، این بخش حاوی موضوعاتی مانند: ظهور خلافت فاطمی در مصر، ورود ترکان به سرزمینهای اسلامی و حکومت‌های ایشان، علمای اسلام و صوفیه، جنگ‌های صلیبی، سلطنت سلجوقیان، تازش مغول و تیمور و ظهور خلافت عثمانی است.

نویسنده این گفتار، ابن خلدون را یکی از بزرگترین فیلسوفان تاریخ می‌داند و در باب «مقدمه»، اثر مشهور او، سخن می‌گوید.

(۳) «جهان اسلام در دوران شکوفایی اروپا از سال ۱۵۰۰ تا ۱۸۰۰ میلادی» (ص ۶۲-۸۹) جستاری است از استفان اف. دیل، استاد دانشگاه ایالت اهایو، این بخش درباره چنین مطالبی بحث می‌کند: امپراتوری ترکی - مغولی، خلافت عثمانیان، شاهنشاهی صفویه، ازبکها، گورکانیان هند و اسلام در چین.

در این مقاله، تصویر نسخه خطی فرمان یکی از خلفای عثمانی - سلطان مراد سوم - درج گردیده، این مثال مزین به طغرای سلطنتی است (نک: ص ۶۹).

نویسنده گفتار، نقشه نگاری را به عنوان دانشی معرفی می‌نماید که در دوران خلافت عثمانی گسترش یافت و از اثری به نام «کتاب بحریه» یاد می‌کند که درباره جغرافیا و دریانوردی نوشته شده است و دربردارنده چندین نقشه جغرافیایی است. مؤلف این کتاب پیری رئیس (۹۶۲ هـ) - یکی از ناخدایان معروف عصر سلطان سلیمان عثمانی - است.

(۴) «اسلام در روزگار چیرگی غرب از سال ۱۸۰۰ تا امروز» (ص ۹۰ - ۱۲۳) نوشته سارا انصاری استاد دانشگاه لندن، این مقاله از جهان اسلام در آستانه شکوفایی اروپا، تسلط اروپا، سرشت چالش‌های اروپا، پیدایش دولت - ملت‌های اسلامی و اسلام‌گرایی سخن می‌گوید. همچنین به بررسی ملی شدن صنعت نفت در ایران و انقلاب اسلامی می‌پردازد.

همانگونه که گفته شد قسمت دوم بازبینی موضوعی تاریخ و جهان اسلام است. این بخش شامل گفتارهای ذیل

می‌باشد:

۵) «اقتصاد در جوامع اسلامی» (ص ۱۲۴ - ۱۶۳) از کی. ان. چادهوری استاد دانشگاه اروپایی فلورانس. این نوشتار پژوهشی است در مسائلی از قبیل: اقتصاد ماورای بحار، مسیرهای دریایی و زمینی، بنادر تجاری، روابط اقتصادی با پرتغال و انگلیس و هلند، سازماندهی حج و درآمد‌های آن، راه‌های فرا قاره‌ای کاروانهای بازرگانی، شهرنشینی در جهان اسلام و اقتصاد بازاری، اقتصاد کشاورزی و دامداری عشایر و توسعه اقتصادی و تاثیر نفت بر آن.

۶) «قوانین جوامع اسلامی» (ص ۱۶۴ - ۲۰۷) اثر بسیم مسلم استاد دانشگاه کمبریج. در این بخش درباره جوامع و شهرها و دول اسلامی و زندگی زنان بحثهایی شده است. نویسنده از احیاء علوم الدین امام محمد غزالی یاد می‌کند، از «ربع مهلکات» این کتاب بسیار سخن می‌گوید و از فریضة امر به معروف و نهی از منکر با عنوان «حسبت» نام می‌برد.

۷) «دانش، گسترش آن و ایجاد جوامع اسلامی» (ص ۲۰۸ - ۲۴۹) از فرانس رابینسن. این جستار که از دیدگاه نسخه پژوهی مهمترین قسمت کتاب است. پژوهشی است در مسائلی از این نوع: صورتبندی دانش مسلمین، علوم قرآنی و حدیث و فقه، ترجمه دانشهای یونانی و علوم سایر ملل به زبان عربی و تاثیر این معارف در عالم اسلام، تصوف و شهود عرفانی، علما و رواج دانش مدرسی، صوفیه و گسترش دانش اشراقی و همچنین واکنش مسلمانان در برابر آموزه‌های غربی.

نویسنده مقاله می‌گوید: نخستین نسخ خطی قرآن مجید مربوط به ربع نخست قرن هشتم میلادی - اوایل قرن دوم هجری است. این نسخه‌ها به خط کوفی و بیشتر بر روی چرم نوشته می‌شد. تصویری از یک نسخه مشکول قرآن - دارای نشانه‌های آوانما - که بازمانده‌ای از همین دوران است در این بخش درج گردیده. (نک: ص ۲۰۹) تصویری از دیگر نسخ خطی نیز در کتاب آمده است:

نخست تصویر نسخه مذهب و مصور آرایشی (گلستان سعدی، که به دستور شاه جهان بابری فراهم آمد. نک: ص ۲۲۰)

دیگر تصویر یکی از نسخ حاشیه میر سید شریف جرجانی بر تحریر القواعد المنطقية فی شرح الشمسية نوشته قطب الدین محمد رازی تحتانی، که از قدیم بین طلاب علوم متداول بود. (نک: ص ۲۲۳). سه دیگر تصویر یکی از آثار علی بن ابراهیم شاطر (ه ۷۷۷) ریاضی دان دمشقی (نک: ص

۲۲۹). همچنین اشاره‌ای دارد به تحریرات خواجه نصیرالدین توسی از تراجم عربی کتابهای اقلیدس همراه با ارائه نمونه‌ای تصویری (نک: ص ۲۲۸).

۸) «بیان هنری در جوامع اسلامی» (۲۵۰ - ۲۹۰) نوشته استفان ورنیت پژوهشگر دانشگاه آکسفورد. این جستار از هدف هنر در جهان اسلام، شعر، موسیقی، معماری و هنرهای تصویری در دورانه‌های گوناگون تمدن اسلامی سخن می‌راند. کتابت و خطاطی در بخش هنرهای تصویری گنجانده شده است. نویسنده باور دارد که کتابت برجسته‌ترین هنر در دوران آغازین اسلام بود و تا مدت‌ها تنها کارهای هنری که از خالق آن با نام و عنوان دقیق یاد می‌شد، آثار مربوط به هنر خوشنویسی است.

نخستین خط رایج عرب خط کوفی است، که امام علی (ع) آن را کامل کرد. در آغاز، نسخ قرآن که به خط کوفی کتابت می‌شد بدون اعجام و اعراب بود، به این نوع خط، کوفی کهن می‌گویند. اما در دوران خلافت عبدالملک اموی اعجام و اعراب آن را با مرکب الوان مشخص می‌نموده‌اند. این نوع خط را کوفی متحول می‌خوانند. ابن مقله - کاتب و وزیر عباسیان - قواعد خطاطی را بنیان نهاد و خط نسخ را موزون و زیبا ساخت و آن را لایق آن قرار داد که قرآن را بدان بنویسند. خطوط نسخ، ثلث، محقق، ریحانی، تعلیق و رقاع از قرن چهارم به بعد معمول بود؛ خط نسخ برای نوشتن قرآنها کوچک و محقق و ریحانی برای قرآنها بزرگ به کار می‌رفت و از تعلیق و رقاع برای تحریر اسناد دولتی بهره می‌بردند. نظام ابن مقله در موزون ساختن خط به کوشش ابن بواب و یاقوت مستعصمی بهبود یافت. از قرن هشتم به این سو کاتبان بیش از گذشته به امضا کردن نسخ و ذکر نام خود اهمیت می‌دادند. در ایران از قرن نهم به این سو، خط نستعلیق رو به اصلاح نهاد و به همت سلطان علی مشهدی، میر علی تبریزی و میر عماد مشهور گشت و به کمال رسید. این خط را خوشنویسان ایرانی، که در پایان عهد شاه طهماسب صفوی به هند مهاجرت کردند، در آن سرزمین منتشر ساختند.

در این بخش تصویر یک نسخه قرآن که از قرآن نوزدهم میلادی بازمانده و در آفریقا نوشته شده (نک: ص ۲۵۱) و نیز تصویر نسخه‌ای که ابن بواب آن را کتابت کرده، درج گردیده است (نک: ص ۲۶۸)؛ هر دو نسخه مرصع می‌باشد و دارای نقش کتیبه در آغاز سوره‌ها.

سید محمد صاحبی

پی‌نوشت:

* استاد مایل هروی در برابر اصطلاح مهم نفیس واژه آرایشی را برای این گونه نسخه‌ها پیشنهاد کرده رک: نجیب مایل هروی، تاریخ نسخه‌پردازی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی، چاپ اول، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، ۱۳۸۰، ص ۳۸.